

Айцы марыяны

*«Зьбіраючы накрысе ўсюды раскіданы матар'ял
аб нашай старасьвеччыне, ня раз думаю, што гэта-ж
нашы аграмадныя скарбы, за якія мы нясём адказнасць
перад Богам і перад народамі, каб сабраць аб іх усё, што
агулам яшчэ магчыма сабраць. Думаю, што нават сухое
пералічэнне гэтых памятак ужо будзе мець сваю
вартасць. Падобна як мучаніцкая кроў зьяўляецца
таёмным удабрэннем для непераможнае веры, так
помнікі духовае культуры, нават іхнія руіны
падтрымоўваюць духовы рост народу».*

Айцец Леў Гарошка

Зарганізаваны ў 1693 г. у Польшчы сьвятаром Станіславам Папчыньскім, забаронены пазьней царскімі ўладамі, ордэн марыянаў быў адроджаны на беларускай зямлі біскупам Юрыем Матулевічам (Юргіс Матулайціс). У 1923 г. у Друі намаганьнямі Матулевіча быў закладзены кляштар беларускіх марыянаў. Сродкі на яго заснаваньне зьбіраў у Амэрыцы (1921—1923) супэрыёр айцец Андрэй Цікота, у будучыні генэрал айцоў марыянаў (1933—1939), закатаваны бальшавікамі ў 1952 г. Дапамагла таксама княгіня Магдалена Радзівіліха, ахвяраваўшы сваё дьямэнтавае калье. Праіснаваў кляштар нядоўга — да канца 30-х, але законьнікі кляштару, ягоныя клерыкі й вучні, а таксама

тыя, хто пазней увайшоў у Ордэн, адыгралі немалую ролю ў разьвіцці беларускай нацыянальнай ідэі ня толькі на Беларусі, але й на эміграцыі.

Першым быў прыняты ў Друйскі кляштар айцец Казімер Смулька (1894—1965). Потым прыехалі айцец Язэп Дашута (1891—1966) і айцец Віталіс Хамёнак (1889—1972). Пасьля ліквідацыі польскімі ўладамі кляштару яны ўтрох пераехалі ў манастыр гораду Скужэц каля Седлец у Польшчы. Астатнім пашанцавала менш: айца Фабіяна Абрантовіча зьнішчылі бальшавікі; айца Антона Ляшчэвіча й айца Юрыя Кашыру — фашысты. Толькі адзінкі змаглі выехаць на эміграцыю: айцы Ф. Журня, Т. Падзява, Я. Малецкі (у ягоных успамінах «Пад знакам Пагоні» колькі радкоў прысьвечана Друі), некаторыя іншыя.

Адной з найбольш прыкметных постацяў сярод айцоў марыянаў у Друі й на эміграцыі быў айцец Язэп Германовіч (1890—1978). Пра пачатак ягонай сьвятарскай дзейнасьці ў мястэчку Лужкі расказвае Васіль Стома (1911—1992; псеўданімы В. Сініца, В. Надзьвінскі) ва ўспамінах «Маё мястэчка»:

«Аб адным з рэзыдэнтаў клябаніі, гэта аб а. Язэпу Гармановічу, у мяне засталіся самыя добрыя ўспаміны. Будучы ўжо дарастаючымі хлопцамі, я й мае сябры часта наведвалі а. Язэпа, нібы «прыпадкова» зайшоўшы ў клябанію. Дзеля гэтага, ідучы са школы, мы «скарачалі» дарогу, а фактычна рабілі кілямэтра паўтара кругу, абы толькі зайсьці да а. Язэпа. Ён-жа заўсёды спатыкаў нас з прыветнай усьмешкай і для кожнага зараз-жа выносіў вялікую лусту хлеба, насмараваную духмяным мёдам, і спорны чырвонабок і яблык. Мы, ведама, ня вельмі адмаўляліся ад пачастунку, пасьля якога а. Язэп жартаваў з намі, апавядаючы сьмешныя гісторыі, дэклямуючы беларускія вершы або і тлумачачы нам, хто мы такія і чым мы рознімся ад палякоў ці расейцаў. Уканцы, як бы штосьці прыпомніўшы, ён неяк ласкава ўсьміхаўся і казаў:

— А можа-б вы зайшлі ў касьцёл і памаліліся, малітва нікому не зашкодзіць.

Тады некаторыя з нас адказвалі, што мы праваслаўныя. А. Язэп на гэта адказваў з мілай усьмешкай, што для Хрыста няма

ні праваслаўных, ні каталікоў, абы толькі моцна верыць у Яго, а Ён сам разьбярэцца, якая вера больш правідловая й справядлівая.

— Ну, а як будзе з Абам [габрайскі хлопчык]? — ня ўні-маліся мы. — Ён-жа ня верыць у Хрыста.

Айцец Язэп на хвілінку задумваўся, а пасья з прыемнай усьмешкай казаў:

— Аба няхай моліцца свайму жыдоўскаму Богу, Ён пачуе ягонья малітвы і ў каталіцкім касьцэле. Толькі няхай не забудзецца зьняць шапку, уваходзячы ў касьцёл, — дадаваў ён.

Часта ў сьвяточныя дні, праходзячы каля касьцёлу, можна было пабачыць на *цэвінтары* групу людзей, якія чамусьці не заходзілі ў касьцёл, хоць там адбывалася Божая Служба. Праз некаторы час яны, як-бы кімсь пакліканья, гурмам валілі ў касьцёл. Справа тлумачылася вельмі проста: гэта мясцовыя ўрадаўцы, панкі і падпанкі, а таксама іх падпявалы выходзілі з касьцёлу, калі а. Язэп пачынаў беларускае казаньне, і вярталіся назад, калі ён гэтае казаньне канчаў.

Апрача нацыянальна-ўсьведамляючай працы, а. Язэп праводзіў таксама і дабрадзейную, хоць і моцна агранічаную, дзякуючы мясцовым спэцыфічным умовам і ваража настаўленай да яго пануючай, а тым самым і больш заможнай клясы, ад якой ён у сваю чаргу ня мог чакаць ніякай дапамогі. Так што гэтая дзейнасьць апіралася выключна на яго ўласныя матар'яльныя сродкі. І трэба зазначыць, што ён ніколі іх не шкадаваў для патрабуючых [гаротных, бядотных].

Лужэцкая рымска-каталіцкая парафія была аднэй з найбольшых у акрузе, бо да касьцёлу ў Гарманавічах было больш дванаццаці кілямэтраў, у Задарожжы каля пятнаццаці, а ў Язьне і цэлых дваццаці пяці. Так што пробашчы, якія былі перад ім і пасья яго, жылі, можна сказаць, больш чым заможна. Часта іх можна было бачыць едучых на парцы коні і з фурманом, і наагул у клябані аж мітусілася ад службы [ад колькасьці прыслугі], а ў а. Язэпа была заўсёды пацыраваная сутана й стаптаныя чаравікі. Але калі ў мястэчку здарылася камусь бяда, то ён у першую чаргу ішоў да а. Язэпа й, нягледзячы на тое, ці ён быў каталіком, праваслаўным, ці нават жыдам, заўсёды атрымоўваў дапамогу ў меру магчымасьцяў гэтага сапраўды Добрага Пастыра.

Ясна, што пробашча з такім характарам не маглі цярпець ані сьвецкія, ані духоўныя ўлады, і ён неўзабаве апынуўся ў Друі, а крыху пазней у Харбіне, аб чым ён дакладна апісаў у сваёй кніжцы "Кітай—Сібір—Масква"¹⁴⁴.

Імя айца Язэпа Германовіча добра вядома, як і ягоныя літаратурныя творы, падпісаныя псеўданімам Вінцук Адважны: «Байкі», «Князь і лапаць», надзвычай каштоўныя ўспаміны, зьмешчаныя ў часопісе «Божым Шляхам». А вось зь ліставаньня айца Германовіча зь Віцьбічам мы даведваемся пра існаваньне п'есы «Беларусь у крыві і ў вагні», пра яе гісторыю, а таксама асобныя факты з жыцьця аўтара.

«Мае «ўспаміны» маюць некалькі пайсьці ў пераклад на ангельскую. Спадарыня Бачалёр, ангелька, згадзілася тлумачыць з польскага перакладу, які быў аўтарызаваны й даволі добра прыняты ў польскім грамадстве. Пры гэтым перасылаю копію маёй драмы-трагедыі «Беларусь у крыві і ў вагні» і прашу ласкава, але моцна яе скрытыкаваць, а нават паправіць мову. Мушу прызнацца, мяне добрыя людзі ўсёгды папраўляюць, бо я сам моцна-нямоцны ў роднай мове. Нарадзіўся і гадаваўся ў мястэчку Гальшаны, у якім мова беларуская, на дзіва, ня згодная з навакольным: у нас усё кіруецца на «і», напрыклад, *паліцеў, пасідзеў, біроза, сікера*. Цікава, што такую мову я спаткаў у Прыдзруйску. Магчыма, што жыхары Гальшан і Прыдзруйску зьнекуль былі Сапегамі прывезены. А Гальшанскі замак сьведчыць аб Сапегам, а Гарадзішча ў дзвюх вёрстах ад мястэчка сьведчыць аб князёх Гольшах. А вучыўся я ў школах расейскіх і ў духоўнай спольшчанай сэмінарыі ў Вільні. Працаваў сьвятаром спачатку ў мазурох у Беластоку і толькі ад 1919 г. у Ваўкавыскім, пасля ў Слоніўскім, далей у Дзісьненскім і нарэшце ў Браслаўскім павеце. Далей 14 гадоў у Кітаі (там у мове расейскай у школе-гімназіі), пасля ў Сібіры — 6 з паловай год, і яшчэ ў Польшчы — 4 з паловай, далей Рым, Амэрыка, Лёндан... Як бачыце, паўстала такая мікстура розных моваў і ўплываў, што маю абавязак прасіць людзей практычных папраўляць маю граматыку. І пакорна прашу вашае ласкавасьці ня цырамоніцца, а

---

¹⁴⁴Васіль Стома-Сініца. Маё мястэчка // Польшча. 1998. №12.

добра парадзіць і памагчы аўтару ў ягоных слабасцях, зусім зразумелых. А пісаць па-беларуску я пачаў, маючы блізка 36 гадоў пад націскам ксяндза Адама Станкевіча і сп. Гарэцкага, які мяне проста прымушаў да гэтага, кажучы: «Табе, айцец, грэх будзе, калі ня будзеш пісаць!»! З таго я пачаў пісаць у 1919 і ўжо далей «грашыў», пішучы розныя разнаякасыці, пакуль ня перарваў мяне Харбін.

Драму пасылаю пакуль у брульёне: калі яна пройдзе этап крытыкі і адляжыць крыху спакойна, тады вазьмуся яе перарабіць на чыстую да выдання ў кніжцы — зразумела, калі крытыка яе не збракуе цалкам! І яшчэ прашу зьвярнуць увагу на змест гістарычны і лёкальны ў Расіцы, ці няма там аніякіх памылак? Нават можа штосьці патрабуе папраўкі у адносінах немцаў да беларусаў і ў ваенных нямецкіх формах, чынох, назовах. А мястэчка Расіца ёсьць тая самая, а ня іншая Расіца. І я рады, што Вы памаглі мне ўстанавіць тэрмін зьнішчэньня той Расіцы, бо якраз законніцы гаварылі аб месяцы лютым і аб днях аўторак, серада, чацьвер — гэта супадае з канцом лютага і з датамі, якія я ўжо прызнаў фактычнымі» (22.09.1967).

«Адносна маіх «паветалізмаў Гальшанскіх» хачу зацеміць, што яны ня дужа сходзяцца з такімі-ж Францішка Багушэвіча, бо мае слаўныя Гальшаны, на дзіва, маюць зусім адметную мову ад ашмянскіх — да таго, што нават аб Ашмяне (гэта нашае паветавараённае места) у Гальшанах гавораць: «Там жывуць мужыкі, бо кажуць «ня трэба!»». Бо тое ў Гальшанах пануе «і», як дразняць наўкол нашых: «Альшанец узяў сікеру і паліцеў па бірэзьнічку». Я-ж, праўда, ужо адвык ад таго ўпартага «і», але засталася ў мяне маса ўсякае мешаніны...

І вельмі крыўдна, калі кажуць аб слаўных гістарычна Гальшанах, што яно «село». Я сам яшчэ помню, як у гальшанскім замку на Замкавай вуліцы (афіцыйна называлася Вішнеўская, але ніхто ў нас яе так не называў) на загад памешчыка генэрала Гарбанёва зьбівалі чатыры вежы па рагох парку. А ўласьнікамі замку былі князі Гольшы, пасья — Сапегі, наступна — Корсакі, пасья паўстаньня 1863 г. генэрал Гарбанёў і нарэшце новая «хвігура» расейская Ягмін, хоць прозьвішча ягонае летувіскае. У Гальшанскім касьцёле быў маўзолеум-помнік

Паўла Сапегі, фундатара касьцёла — чатыры ляжачыя фігуры: князь і тры ягонныя жонкі (пэўна-ж, паступова іх меў) — вялікая, сярэдняя і найменшая. Цудоўная мастацкая разьба — у разьмеры больш нармальнага росту чалавека, у шэрым мармуру. Ператрывала войны і рэвалюцыі, але што зь ёю цяпер, ня ведаю, бо касьцёл аб'ернены на склад...» (8.11.1967).

«Дзякую Вам за ліст і за Вашую, як кажаце, «гутарку» аб маёй ня зусім здатнай, а таму і сапраўднай асабістай трагедыі. Найперш важна тое, што Вы дакладна акрэсьлілі месца тае дзеі, а таксама апісалі нямецкіх і савецкіх дзеячаў.

Тут хачу адразу зазначыць, што падзеі ў маёй драме ня выдуманя, але ў аснове ўзятыя з пратаколу, які прывёз з Польшчы адзін з нашых айцоў (Ф. Журня). Ён дакладна апытаў адну сястру-законьніцу, якая сама перажывала ўсю трагедыю і сьпісаў зь яе словаў, і яна пасья ўсё падпісала: там паказаны дні й гадзіны і іншыя факты. Між іншым, яна паказала, што ўласна афіцэры былі немцы, а пры іх перакладчык быў латыш. Яе справаздача заслугоўвае на поўны давер, бо айцец Кашыра, які быў зьнішчаны ў канцы, які адвёз сясьцёр у Друю, дасказаў ім, што дзеялася ў мястэчку падчас забойства людзей, бо ён сам належаў да групы возчыкаў, што перавозілі народ з касьцёла да назначаных пунктаў. І нарэшце па пару тыдняў гэтыя-ж законьніцы адведалі пажарышча і там пазналі руку айца Кашыры з ружанцам, а таксама і другія знакі злачынства тае экспэдыцыі. Значыць, усе падзеі, уціск народу, замкнёнага ў касьцёле, — гэта ўсё сапраўднае: народ там маліўся, плакаў, спавядаўся ды чакаў пэўнае свае згубы.

Айца Ляшэвіча я знаў асабіста ў Харбіне: ён часткова працаваў у нашай школе і быў маім прыяцелем, дык ён у мяне апісаны зусім натуральна і аўтэнтычна. Айцец Кашыра быў маім вучнем у Друйскай гімназіі і пасья яшчэ я спатыкаўся зь ім у Друі ў гадох 1936—38, калі меў перапынак між першым ды другім сваім знаходжаньнем у Манчжурьі. Тады Кашыра быў маладым сьвятаром, і я таксама яго апісаў дакладна. Законьніцаў я даў сапраўды зашмат для трагедыі (10); яны працавалі ў Росіцы і другіх парахвіях, але пры аказіі яны ўсе былі сагнаныя ў самую Росіцу і там перажылі катастрофу. Не захацелі пакінуць пляцу

сваёй духоўнай і самарытанскай місіі, хоць адклікала іхняя Генэральная Матка і выпраўлялі немцы ў Друю. Вядома, дэталі ў мяне выдуманя, але надта асьцярожна, каб ня выйсьці задалёка ад ведамых фактаў. Думаю, што трэба будзе ва ўступе абгаварыць і абаснаваць гісторыю тых дзён.

П'еса зусім ня мае прэтэнзіі да тэатру, а больш мае надзею трапіць у рукі чытачоў, каб маглі даведацца аб такім выдатным фрагмэнце, які ілюструе агульны стан беларускага народу падчас II сусьветнай вайны» (1967).¹⁴⁵

Язэп Германовіч меў намер напісаць другую кнігу ўспамінаў «Учора—сягоння—заўтра», пачатак якой друкаваўся ў часопісе «Божым Шляхам», але заняласьць рэдактарскай працай, а неўзабаве заўчасная сьмерць не дазволілі завяршыць успаміны.

Айцец марыянін Леў Гарошка (1911—1977) ня быў выхаванцам Друйскага кляштару; пачаткі навукі ён атрымаў у ня менш знакамітай беларускай вучэльні — Наваградскай гімназіі. Пра свайго настаўніка Аляксандра Орсу, пра мітрапаліта Шэптыцкага, Парыж, арганізацыю беларускага школьніцтва ў арміі Андэрса ды яшчэ багата пра што — у ненадрукаваных да сёньня ўспамінах айца Льва (як, дарэчы, ненадрукаваныя і зборнік беларускіх прыказак, і матар'ялы да грэцка-лацінска-славянска-беларускага слоўніка). Добра вядомыя ягоныя навуковыя, тэалёгічныя працы, мастацкая проза, жыцьцяпісы беларускіх сьвятароў Талочкі, Станкевіча, Неманцэвіча.

Менш вядомае някідкае жыцьцё самога айца Льва. Вось колькі вытрымак з прыватнага ліставаньня айца Гарошкі, якое перахоўваецца ў БНІМ і дае прыблізнае разуменьне, чым і як жыў гэты чалавек:

«18.10.1967 памёр мой бацька ў роднай вёсцы на Беларусі. Паўгоду перад тым памерла маці. І гэта сталася ўсяго дзень пасля таго, як я ў Парыжы адзначыў свае 30 гадоў сьвятарства і тыдзень пасля таго, як выйшла з друку мая кніжка. Хоць бацька меў ужо 83 гады, але я вельмі балюча адчуў ягоную сьмерць. Ён быў чалавек нязвычайны. Нават трапіў на старонкі літаратуры:

---

¹⁴⁵Лісты перахоўваюцца ў архіве БНІМу.

Янка Брыль успамянуў яго у сваёй кнізе «На Быстранцы» — аповесць «У сям'і», — дзе гаворыць аб фэльчару Юрку Пятровічу: гэта мой бацька Юрка Пятровіч. Цяпер ужо крыху хаўтурны настрой праходзіць, і зноў мушу брацца за працу. Пазаўчора перадрукаваў колішні мой рэфэрат аб Слуцкім паўстанні як асобную брашуру і выдаў яе на рататары...

Я на працягу гэтых 20 гадоў пісаў залішне многа і да таго быў перамучаны, што нават на лісты было цяжка адказваць. Цяпер ужо крыху лепш. Але баюся, каб зноў не перацягнуць струны, бо тут, у нас, у Лёндане, гэткая небяспека існуе заўсёды. Тут-жа у нас даволі моцны беларускі цэнтр, які мае царкву, манастыр, школу, бібліятэку, музей, ну і даволі вялікі агарод. А людзей малавата. Дык працы ёсць заўсёды больш, чым яе магчыма зрабіць...

Калісьці ў часе мае бытнасці ў Парыжу мне давалося пачуць ад аднаго місіянера такую прыгожую думку аб працавітасці. Гэта быў італьяскі сьвятар, які доўгія гады працаваў місіянерам у Кітаі. Адтуль яго выкінулі камуністы ў 1958 г. Ён прыехаў у Парыж да айцоў лязарыстаў, дзе жыў і я. Нягледзячы на свае 80 гадоў, ён заўсёды быў нечым заняты. Заўважыўшы, што я нікуды ня выходжу на рэкрэацыі, прыйшоў у мой пакой і пытае, што я раблю. Я раскажаў яму аб сваёй працы і паказаў на стол, завалены рознымі паперамі і кнігамі. Ён кажа:

— Можа, я Вам магу у чым-небудзь памагчы?

— Ойча, я бачу, што Вы і так заўсёды чымсьці заняты, — адказваю. — Вам, маючы 80 гадоў, ужо належыцца заслужаны адпачынак.

— На адпачынак маем цэлую вечнасць, — адказаў, смяючыся, і з ахвотаю ўзяў перапісваць на машынцы вялікі французскі тэкст».

Апошнім на эміграцыі, чый лёс зьнітаваны з Друйскаім кляштарам, быў Часлаў Сіповіч. Ён нарадзіўся 8 сьнежня 1914 г. на Вялейшчыне, у вёсцы Дзедзінка (адсюль ягоны псеўданім А. Дзядзінка або А. Дз-ка, якім падпісваў артыкулы, прысьвечаныя Ю. Віцьбічу, а. Я. Германовічу, а. Л. Гарошку). Вучыўся ў Друйскай гімназіі, там жа атрымаў навіцыят у айцоў марыянаў. Духоўную асьвету здабываў у сэмінарыях Вільні й Варшавы,

потым у Рыме, дзе і стаўся сьвятаром. Па сканчэньні Грыгарыянскага Ўнівэрсытэту чатыры гады наведваў Пантыфікальны Інстытут Вывучэньня Ўсходу, напісаў доктарскую дысэртацыю пра кіеўскага мітрапаліта XVIII ст. Язона Смагарэўскага. У 1947 г. пераехаў у Лёндан, дзе стаўся заснавальнікам і першым рэктарам Беларускай Грэка-Каталіцкай Місіі.

Не ў апошнюю чаргу дзякуючы намаганьням Сіповіча, у 1951 г. на кангрэсе «Рах Романа» ў Рэймсе было афіцыйна прынятае ў сябры гэтай арганізацыі Беларускае Акадэмічнае Каталіцкае Аб'яднаньне «Рунь». Суправаджалася гэта пародам і вялікімі ўрачыстасьцямі. За колькі дзён перад тым БАКА «Рунь» мела першы ў гісторыі Тыдзень Беларускіх Каталіцкіх Інтэлектуалістаў.

Ч. Сіповіч ня цураўся й палітыкі. У 50-х гг. у Раду БНР уваходзіў зарганізаваны ім Беларускі Незалежніцкі Народны Хрысьціянскі Рух.

У сан біскупа й на становішча апостальскага візытатара для беларусаў Ч. Сіповіч быў узьведзены ў 1960 г. Папам Янам XXIII. Хіратонія адбылася ў Мюнхэне падчас XXXVII Міжнароднага Эўхарыстычнага Зьезду.

З 1963 да 1969 г. уладыка Часлаў займаў становішча генэрала ордэну марыянаў і жыў у Рыме. У гэтым званьні ён здзейсніў два падарожжы вакол сьвету па беларускіх мясьцінах. Быў актыўным удзельнікам Другога Ватыканскага Сабору.

Унікальным прэцэдэнтам сталася арганізаванае Сіповічам сьвяткаваньне 25 Сакавіка ў парлямэнце Вялікабрытаніі. У прысутнасьці парлямэнтарыяў, у залі, упрыгожанай бел-чырвона-белым сьцягам, прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык прачытаў даклад, потым адбыўся канцэрт.

Тытанічных высілкаў патрабавала арганізацыя знакамітай сёньня Скарынаўкі — Беларускай Бібліятэкі й Музею імя Ф. Скарыны, — дзьверы якой адчыніліся ў 1971 г. Дзе толькі магчыма, Часлаў Сіповіч шукаў кнігі, рукапісы для яе папаўненьня. І здабываў сапраўдныя каштоўнасьці! У лісьце да спадарства Галякоў ён піша:

«Вярнуўся я шчасліва ў Лёндан 29 лістапада 1973 г. Прывёз і перадаў у сховішчы Беларускай Бібліятэкі імя Францішка Скарыны Статут Вялікага Княства Літоўскага, які Вы мне перадалі ў Вашым памяшканьні ў Стамфардзе дня 22 лістапада. Перадаў я таксама ад Вас ва ўспомненую Бібліятэку: 1. Урадавы Вёсьнік Генэральнага Камісара Беларусі за гады 1941-44; 2. Рукапіс «Rózna Milosc Boga», опэра ў двух актах Дуніна-Марцінкевіча, 1860».

Для бібліятэкі біскуп выдаў *The pontifical liturgy of Saint Chrysostom: a manuscript of the 17th century in the Slavonic text and Latin transliteration together with The Life of Theodore Scuminovic, Bishop of Gratianopolis, Suffragan and Archdeacon of Byelorussia* (1978).

Ч. Сіповіч зрабіў багата, каб памяць па беларускіх сьвятарохла згінула. Ім, беларускім сьвятарам, прысьвечаны апошнія некалькі нумароў часопісу «Божым Шляхам», рэдагаваньне якога Сіповіч узяў на сябе пасля сьмерці айцоў Л. Гарошкі й Я. Германовіча. На старонках часопісу ён дзяліўся выдавецкімі праектамі, якія, на жаль, засталіся не рэалізаванымі.

Памёр біскуп Часлаў Сіповіч 4 кастрычніка 1981 г. падчас сьвяткаваньня 10-годзьдзя Скарынаўкі. Ажыцьцявіць ягоныя задумы, выдаць успаміны беларускіх сьвятароў, напісаць кнігу пра самога ўладыку — значыць ушанаваць памяць айцоў марыянаў, аддаць належнае зробленаму імі дзеля Беларусі.